

Būti tėvu po skyrybų: tėvo kontaktai su nepilnamečiais vaikais

AUŠRA MASLAUSKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

DEIMANTĖ KUCONYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Šiuo straipsniu siekta atskleisti tėvo santykių su nepilnamečiais vaikais tęstinumą po skyrybų ar partnerystės iširimo Lietuvoje ir įvertinti teisinio konteksto bei sociologinio lygmens veiksmų įtaką. Nepaisant aukštų ištuokų rodiklių, liudijančių, kad mūsų šalyje didelės dalies vaikų visa vaikystė ar jos etapai prabėga vien motinos šeimoje, iki šiol beveik neskirta dėmesio tėvo ir nepilnamečio vaiko santykiams po tėvų partnerystės iširimo. Remiantis sociologinės apklausos rezultatais nustatyta, kad Lietuvoje tėvų kontaktų su nepilnamečiais vaikais iš ankstesnių partnerystėjų dažnumas yra žemesnis nei tokiose šalyse kaip Švedija, Vokietija, Jungtinė Karalystė. Kontaktų dažnumas susijęs su reguliariu tėvo dalyvavimu išlaikant vaikus, ir tai atitinka kitų šalių rezultatus. Nustatyta tėvo ir vaiko kontaktų dažnumo socialinė diferenciacija pagal šeimos, kurioje auga vaikas, materialinę gerovę. Šių požymių sąryšis yra pozityvus. Tyrimo rezultatų įvertinimas atsižvelgiant į teisinį kontekstą leidžia daryti išvadą, kad būtina tobulinti teisinę bazę ir orientuotis į barjerų, kliudančių tėvystės tęstinumui, kai nutrūksta partnerystė, šalinimą.

Reikšminiai žodžiai: skyrybos, tėvo ir vaiko kontaktai, vaiko išlaikymas po skyrybų, teisinis tėvystės kontekstas Lietuvoje.

Įvadas

Tėvų partnerystė Lietuvoje neretai trunka trumpiau nei tėvystė. Skyrybos mūsų respublikoje dažnos, jas atspindintys demografiniai duomenys yra aukšti lyginant su kitomis ES šalimis. Suminis ištuokų rodiklis atskleidžia, kad skyrybų tikimybė gresia 46 proc. santuokų (Demografijos metraštis 2014). Vis dėlto šeimos nestabilumą šie rodikliai atskleidžia tik iš dalies ir jie būtų, be abejo, aukštesni, jei atsižvelgtume į iširusias nesusituokusių tėvų partnerystes, kurios neįtraukiamos į einamosios demografinės statistikos suvestines.

Nestabilios tėvų partnerystės sąlygoja, kad gausus būrys vaikų dalį vaikystės praleidžia skyrium nuo vieno iš tėvų, paprastai – tėvo. Lietuvoje, kaip rodo Nacionalinės teismų administracijos duomenys, 95 proc. atvejų vaiko gyvenamoji vieta, sprendžiant santuokos nutraukimo bylas, nustatoma kartu su motina (Kudinavičiūtė-Michailovienė 2013). Po tėvų skyrybų ar partnerystės iširimo vaikams liekant su motina esmingai kinta santykiai su tėvu (kontaktų dažnumo, kokybės požiūriu). Negyvenant viename būste savaime ribojamos kontaktų galimybės, o skyrybų proceso eiga, tėvystės santykius reguliuojanti teisinė bazė, kultūros normos orientuotos į motiną kaip pirminį vaiko gerovės užtikrinimo garantą, taip pat sąlygoja vaiko ir tėvo santykių socialinės erdvės sumažėjimą išsiskyrus. Sociologiniu požiūriu tėvo santykių su vaiku (ne)tęstinumą iširus partnerystei lemia daugelis persipynusių veiksnių, susijusių su vaiku, su motinos ir tėvo individualiais socialiniais ir ekonominiais ištekiais, tarpusavio santykiais iki ir po skyrybų, partnerystės trajektorijomis, taip pat ir platesniu socialiniu kontekstu. Lietuvoje nė vienas iš šių faktorių iki šiol beveik netyrinėtas, nors, kaip minėta, tėvų partnerystės iširimas yra daugelio vaikų socialinės biografijos dalis. Tad šio straipsnio atsiradimą pirmiausia ir paskatino noras išsiaiškinti, kaip dažnai tėvai, iširus partnerystei su vaikų motina, kontaktuoja su nepilnamečiais vaikais ir kokie demografiniai, socialiniai veiksniai sąlygoja tėvystės santykių pobūdį.

Kodėl verta tirti šiuos klausimus? Nepilnamečio vaiko ir kartu negyvenančio tėvo kontaktų dažnumas ir kokybė ypač svarbūs švelninant neigiamas psichologines, elgesio, socialines skyrybų pasekmes vaikams ir jų gerovei, tą rodo gausūs JAV, Vakarų, Šiaurės Europos šalių tyrimų rezultatai (Amato, Gilbreth 1999; Amato 2005; Peacey, Hunt 2009). Tėvystės santykių tęstinumas svarbus ir tėvų asmeninei gerovei, ypač atsižvelgiant į tai, kad daugelyje šiuolaikinių visuomenių normatyvinis tėvystės modelis – dažnai įvardijamas kaip „dalyvaujančioji tėvystė“, „naujoji tėvystė“ (Marsiglio 1995; Hobson 2004) – diktuoja emociškai artimą, glوبا ir rūpesčiu persmelktą tėvystę, kurią palaikant glaudžius santykius su vaikais. Tad šiame kontekste santykio su vaiku praradimas tėvui sukelia asmeninių, tapatybės ir galiausiai ilgalaikių neigiamų socialinių pasekmių turinčių problemų (Collier, Sheldon 2008). Tėvo kontaktai su vaiku lemia ir ekonominę vaikų gerovės užtikrinimą. Užsienio šalių tyrimai rodo, kad tėvo bendravimas su vaiku skatina ir aktyvų, disciplinuotą rūpinimąsi vaikų išlaikymu (Juby et al. 2007; Goldberg 2015). Taigi santykiai ir pinigai yra sąveikaujantys ir vienas kitą stiprinantys dalykai.

Kokybiški skyrium gyvenančio tėvo santykiai su vaiku aktualūs ne tik šeimos nariams, bet ir valstybei. Tėvui uoliai vykdant vaikų auklėjimo, ugdymo ir materialinio išlaikymo prievoles pirmiausia mažėja finansinės paramos, kurią turėtų skirti valstybė, siekdama įveikti skurdą ar materialinę deprivaciją

vaikų, augančių vienišų motinų šeimose, apimtys. Be to, valstybės požiūriu, skyrium gyvenančio tėvo ir vaikų kontaktai, jų tęstinumas iširus tėvų partnerystei aktualūs ir dėl to, kad signalizuoja apie pakankamą, deramą, adekvatų valstybės vaidmenį užtikrinant vaiko teises ir interesus, kurių svarbią dalį sudaro vaiko teisių į santykius su abiem tėvais garantijos (Vaiko teisių konvencija 1995, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 1996).

Lietuvoje tėvo ir nepilnamečio vaiko santykiams po skyrybų, kaip jau minėta, iki šiol beveik neskirta dėmesio, nepaisant jų aktualumo. Turime daugiau nežinomųjų nei žiniomis grįstų atsakymų. Prieš daugiau nei dešimtmetį, t. y. 2006 m. atlikto „Kartų ir lyčių tyrimo“ rezultatai rodo, kad mūsų šalyje 10,7 proc. nepilnamečių vaikų iš viso nesusitinka su tėvu, Rusijoje šis rodiklis siekia 24,8 proc., o Prancūzijoje – 13,7 proc. (Régnier-Loilier et al. 2009, 85). Vis dėlto išsamesnės ir naujesnės informacijos, leidžiančios geriau suvokti tėvo ir skyriumi gyvenančių nepilnamečių vaikų santykius Lietuvoje, iki šiol neturėjome. Tad tikėtina, kad straipsnyje pateikiami duomenys bent iš dalies užpildys šią spragą apie tėvo ir nepilnamečių vaikų kontaktus, juos sąlygojančius veiksnius iširus tėvų partnerystei.

Straipsnio pradžioje pateikiamas teisinis kontekstas, reguliuojantis tėvų ir nepilnamečių vaikų santykius po skyrybų Lietuvoje. Vėliau aptariama, kas, remiantis kitose šalyse atliktais tyrimais, žinoma apie tėvo ir nepilnamečių vaikų kontaktus po skyrybų, šiuos kontaktus lemiančius sociologinius veiksnius. Kitoje dalyje skaitytojai supažindinami su empiriniais tyrimo pagrindais ir analizės metodais, o vėliau pristatomi tyrimo rezultatai. Straipsnis baigiamas diskusija ir išvadomis.

Tėvystė po skyrybų Lietuvoje: teisinis kontekstas

Pradedant kalbėti apie tėvystę po skyrybų būtina aptarti teisės normas ir teises praktikas, kurios apibrėžia socialinę tėvystės santykių erdvę. Teisės normos aprėpia juridiniuose aktuose išdėstytas tėvystės santykių reguliavimo taisykles, tuo pačiu išreiškia normatyvinius lūkesčius, susijusius su šiais santykiais, taigi tvirtina tam tikrą tėvystės modelį, išskiria jį iš kitų ir pripažįsta kaip siektiną. O teisinės praktikos, žvelgiant sociologiškai, yra teisinio proceso veikėjų sąveikos, kurių rezultatas – teisės normų interpretacijos modeliai, normų pritaikymas skyrybas išgyvenančioms šeimoms. Teisėjai, advokatai, vaiko teisių apsaugos tarnybų inspektoriai, tėvai, motinos, vaikai ir kiti skyrybų proceso dalyviai įsitraukdami į šias sąveikas sukuria teisės normų įgyvendinimo neformalias instrukcijas. Suprantama, kad sąveikų veikėjai disponuoja nevienoda galia įvardyti, nuspręsti, paskirti. Teisinės praktikos nėra išskirtinai vien teisinis vyksmas, jame aktyviai dalyvauja daugelis diskursų: teisinio proceso

veikėjų socialinis žinojimas apie lytis, tėvystę ir motinystę, vaiko gerovę ir interesus, normatyvią šeimą ir kt. Tad teismo posėdžių salėse teisė tampa sociologijos įkaite, teisės raidė suvokiama, interpretuojama ir taikoma remiantis diskursyvinėmis prasmėmis. Suprantama, kad tėvo ir vaiko santykius po skyrybų apsprendžia abu šie teisės lygmenys.

Teisės normos, reguliuojančios tėvystės santykius po skyrybų, išdėstytos Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, kuris įsigaliojo 2001 m. birželio 1 d. (LR civilinis kodeksas 2000) ir esmingai pakeitė iki tol buvusią teisinę tvarką, įtvirtintą Santuokos ir šeimos kodekse, naudotame nuo 1969 m. (Sagatys 2011). Naujoji teisinė tvarka implikuoja tai, kad nutraukiant santuoką „egzistuoja besąlygiškas santuokos nutraukimo fakto ir nutraukimo teisinių pasekmių išsprendimo ryšys“ (Kudinavičiūtė-Michailovienė 2013, 61). O tai reiškia, kad iširus partnerystei, be kitų, turi būti išspręsti su tėvyste ar motinyste susiję klausimai: nustatyta vaiko(-ų) išlaikymo tvarka ir gyvenamoji vieta, vaiko(ų) ir kartu negyvenančio tėvo ar motinos dalyvavimo vaiko auklėjime ir auginimo klausimai. Kadangi pastarieji išvardyti klausimai yra aktualūs mūsų tyrimui, toliau kiek išsamiau ties jais ir apsistosisime, nesigilindami į išlaikymo ir gyvenamosios vietos nustatymo dalykus.

Civilinio kodekso (CK) nuostatos dėl tėvo ir motinos bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jo auklėjime išreiškia lygią tėvų atsakomybę šiais klausimais, taigi paremtas tėvo ir motinos lygių pareigų ir teisių principu. CK nurodoma, kad motina ir tėvas turi lygias su savo vaikais susijusias teises ir pareigas (CK 3.156 str.), bendrai ir vienodai atsako už vaiko auklėjimą ir priežiūrą (CK 3.159 str. 2). Dar daugiau, pažymima, kad tėvas ar motina, nors ir negyvena kartu, turi teisę bendrauti su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant (CK 3.170 str.). Taigi, žvelgiant į teisės normas, akivaizdu, kad jos nesuponuoja prioritetinės tėvo ar motinos pozicijos tėvystės santykių tęstinumui po partnerystės iširimo, yra neutralios socialinės lyties požiūriu ir institucionalizuoja vaiko santykius su abiem tėvais kaip vaiko gerovės pagrindą.

Šias pamatines nuostatas įgyvendinant numatyta, kad tėvas ir motina dėl bendravimo su vaiku tvarkos gali susitarti ir raštu, ir žodžiu, raštiškas susitarimas nėra būtinas (Kudinavičiūtė-Michailovienė 2013). Bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant tvarkos klausimą teismas sprendžia tik tuo atveju, jei tėvams nepavyksta susitarti. Tuomet teismas, pirmiausia atsižvelgdamas, kaip deklaruojama, į vaiko interesus, tai pat įvertindamas daugelį kitų aspektų (tėvų santykius, gyvenamąją vietą, materialines sąlygas ir kt.) priima sprendimą dėl skyrium gyvenančio tėvo dalyvavimo vaiko auklėjime, kitaip tariant, dėl to, kiek laiko jis gali bendrauti su vaiku. Svarbu pabrėžti, kad nustatant tėvo bendravimo su vaiku laiko apimtį atsižvelgiama tik į vaiko disponuojamą laisvą laiką nuo to meto, kai „vaikas miega, mokosi, lanko įvairius ugdymo užsiėmimus, praleidžia su bendraamžiais ir pan.“ (Kudinavičiūtė-Michailovienė

2013, 77). Būtent šis nuo išvardytų veiklų likęs laikas traktuojamas kaip dalintinas tarp skyriumi gyvenančio tėvo ir motinos.

Akivaizdu, kad aptartos teisės normos dėl tėvo dalyvavimo auginant ir auklėjant vaiką palieka interpretacinės erdvės priimant sprendimus teisinio proceso metu. Tuomet, atsižvelgiant į dalyvaujančiųjų reiškiamas nuomones ir nuostatas dėl vaiko interesų ir gerovės bei motinos ir tėvo vaidmens tai užtikrinant, CK postuluojamas tėvų lygių pareigų ir teisių principas gali likti tik teorinio pobūdžio deklaracija, kuri nerealizuojama skyrybas patyrusių šeimų kasdienybėje.

Pavyzdžiui, žodinio ar raštiško tėvų susitarimo dėl tėvo dalyvavimo vaiko auklėjime turinys gali iš esmės prasilenkti su minėtu principu ir numatyti tik likutinį tėvo vaidmenį. Pastarasis gali tenkinti teisinę instituciją, nes išreiškia savanorišką tėvų susitarimą, tėvų gebėjimą rasti abi puses tenkinantį kompromisą, taip pat menamą šeimos gebėjimą savarankiškai nuspręsti dėl tinkamiausio vaikų auklėjimo ir auginimo modelio. Tačiau tėvams pasiektas susitarimas gali būti priimtinas dėl įvairių priežasčių, kad ir noro greičiau pabaigti psichologiškai sudėtingą skyrybų procesą. Likutinis tėvo vaidmuo gali būti ir tėvų tarpusavio derybų rezultatas, nes santykių su vaiku tęstinumas potencialiai tampa vienu iš derybų punktu, įtraukiamu į platesnius turtinių ir neturtinių besiskiriančių tėvų santykių klausimus. Šis likutinis tėvo vaidmuo, deklaruojamas tėvų susitarime teismo proceso metu įvairių į teises praktikas įtrauktų veikiančių asmenų, gali būti interpretuojamas kaip pakankamas ir atitinkantis vaiko interesus, ypač jei atsižvelgsime į Lietuvos visuomenei būdingus sentimentus, sureikšminančius motinystės psichosocialinį vaidmenį, jos poveikį vaiko raidai ir gerovei bei orientuotus į tėvo kaip ekonominio aprūpintojo vaidmenį.

Be to, akivaizdu, kad teisinės normos, susijusios su tėvui skirtu laiko apimčių nustatymu, taip pat neprisideda prie CK deklaruojamo tėvų lygių pareigų ir teisių principo įgyvendinimo. Kaip jau buvo minėta, tėvams nesusitarus, teismas nustato tėvui skirtą laiką dalydamas vaiko laisvalaikį tarp abiejų tėvų. Tačiau tėvas ir motina dalyvauja auklėjant vaiką ne tik laisvu laiku, bet ir vaikui mokantis, vykstant į mokyklą ar užsiėmimus būreliuose (priklausomai nuo vaiko amžiaus), net ir šeimos nariams valgant, užsiimant namų ruošą ar daugeliu kitų rutininių kasdinių veiklų. Tad toks auklėjimui skirtu laiko sampratos apribojimas, akivaizdu, turi neigiamos įtakos tėvo galimybėms lygiaverčiai dalyvauti auginant vaiką. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad šiuo atveju turimas galvoje tėvas, kuris tuo klausimu nesutaria su motina, ir konfliktas, labai tikėtina, kyla dėl tėvo siekio išsikvototi didesnes laiko apimtis, nei to norėtų motina.

Taigi žvelgiant į teisinį kontekstą, reguliuojantį tėvo ir vaiko santykius iširus santuokai, galima teigti, kad teisinė sistema Lietuvoje išgyveno

reikšmingų pozityvių pokyčių. Vis dėlto, vertinant pamatines CK išdėstytas šiuos santykius reguliuojančias nuostatas, orientuotas į tėvų lygių pareigų ir teisių principą auginant bei auklėjant vaikus, taip pat – jų įgyvendinimą lydinčias teisės normas, aptariamas AT apibendrinimuose, rekomendacijose, darytina išvada, kad tėvų lygiavertiškumas tėra daugiau teorinis. Teisinis kontekstas tam nepalankus ir tuo labiau neskatina tėvų santykių tęstinumo su skyriumi gyvenančiais vaikais.

Ką žinome apie tėvo ir vaiko(-ų) santykius?

Užsienio šalyse tyrimai apie tėvo ir vaiko(-ų) santykius iširus partnerystei aktyviai plėtojami jau keletą dešimtmečių, ilga šio reiškinio mokslinė stebėseną leidžia fiksuoti ne tik pavienius veiksnius, bet ir reiškinio bei jį formuojančių jėgų kaitą laiko tėkmėje. Nors daugelio išsivysčiusių šalių tyrimų rezultatai liudija, kad reikšminga skyriumi nuo vaikų gyvenančių tėvų dalis retai kontaktuoja su vaikais iš ankstesnių partnerystėjų, naujai tyrimai rodo, jog padėtis kinta ir jaunesnių gimimo kohortų tėvai linkę dažniau bendrauti su vaikais iš ankstesnių partnerystėjų (Kelly 2007; Amato et al. 2009).

Šis kohortinis pokytis siejamas pirmiausia su bendresniais šiuolaikinių išsivysčiusių visuomenių lyčių, vaikystės ir šeimos pasikeitimais. Tam įtakos daugiausia turi tėvystės sampratos slinktis: pažymima, kad daugeliui visuomenių būdinga kultūrinė slinktis nuo tėvystės modelio, sutelkto į tėvo kaip finansinio aprūpintojo vaidmenį, link „naujosios“, „dalyvaujančiosios tėvystės“ modelio (Marsiglio 1995; Hobson, Morgan 2002; Collier, Sheldon 2008; Featherstone 2009). „Naujosios tėvystės“ normatyvus diskursas orientuoja tėvystę į visapusišką rūpinimąsi vaiku, ne tik materialinių sąlygų užtikrinimą, įtraukia tėvą aktyviai prisidėti užtikrinant vaiko fizinę, emocinę, intelektinę gerovę, intymumo santykį. Nauji normatyviniai tėvystės lūkesčiai keičia ir kasdienės praktikas, kurios darosi orientuotos į daugybę fizinės, emocinės globos ir rūpesčio, darbo privačioje erdvėje sferas, verčia peržengti tėvo kaip finansinio aprūpintojo vaidmens ribas ir įsiveržia į tradiciškai motinai rezervuotą kasdienybės teritoriją ir darbų apimtį. Revizuotos tėvystės idėjos ir praktikos turi įtakos ir socialiai geidžiamam vyriškumo turiniui, perorientuoja vyrų tapatybę, kuomet artimas, įtraukus santykis su vaiku tampa itin reikšminga vyrų savivokos priemone, šaltiniu asmeninei ir socialinei vyrų savivertei, jų gerovei.

„Naujosios tėvystės“ diskursas turi pasekmių tėvystei ir po skyrybų – idėjom, praktikoms, taip pat ir teisei tėvystės santykius reguliuojančiai sistemai. Šis diskursas konfrontuoja su atsirandančiu po skyrybų „nusišalinusio

tėvo“ modeliu, kuris kasdienybėje, geriausiu atveju, įgyvendinamas išlaikant vaiką.

Vis dėlto emociškai įtaigus ir socialiai patrauklus „naujosios tėvystės“ diskursas šiuolaikinėje visuomenėje nelengvai įgyvendinamas, nes rezonuoja su nemažai socialinių, teisinių diskursų. A. Gregory ir S. Milner (2011) tirdami „naująją tėvystę“ ragina įvertinti ne tik viešąjį diskursą, bet ir šeimos, užimtumo teisės normas, kurios apibrėžia kontekstines galimybes tėvui realizuoti „naujosios tėvystės“ projektą. Šiuo požiūriu ypatinga vieta tenka ir tėvystę po skyrybų reglamentuojančioms teisės normoms. R. Collier ir S. Sheldon (2008), aptardami „naujosios tėvystės“ diskurso iššūkį teisinei sistemai, reguliuojančiai tėvo vaidmenį po skyrybų, įvardijo minėtą diskursą kaip toksinį mišinį, kuris, nors ir lėtai, bet skatina teisinės sistemos kaitą.

Greta šių platesnio masto kultūrinių veiksmų tyrėjai įvardija nemažą kitų individualaus ir partnerystės lygmens aspektų, kurie turi įtakos tėvo ir vaiko kontaktų dažniui po skyrybų. Daugelio skirtingų šalių tyrimų rezultatais vienareikšmiškai patvirtintas neigiamas sąryšis tarp laiko po skyrybų ir tėvo kontaktų su vaiku dažnumo: kuo daugiau laiko praeina po skyrybų, tuo rečiau kontaktuojama (Cheadle et al. 2010). Kontaktų dažnis priklauso ir nuo vaiko amžiaus skyrybų metu: kuo vyresnio amžiaus patiriamos skyrybos, tuo aktyviau palaikomi tėvo ir vaiko santykiai (Aquilino 2006). Tos pačios krypties ryšys nustatytas ir tarp tėvų amžiaus skyrybų metu bei tėvo bendravimo su vaiku dažnio (Parke 1996).

Kitas svarbus veiksnys – tėvo dalyvavimo pobūdis išlaikant vaikus. Šiuo atveju tyrėjai dažnai atsižvelgia į išlaikymo apimtį ir reguliarumą. Tyrimais patvirtinta, kad tėvo ir vaiko kontaktų dažnumas pozityviai susijęs su tėvo dalyvavimu išlaikant vaiką (Nepomnyaschy 2007). Vyrai, kurie reguliariai moka vaikams, susitinka su jais dažniau, nei tie, kurie moka nereguliariai (Juby et al. 2007). Tėvo ir vaiko kontaktus motinos linkusios riboti, jei tėvas nemoka vaiko išlaikymo pinigų ar moka nereguliariai.

Tėvo ir motinos aukštesnis išsilavinimas turi teigiamos įtakos kontaktų dažniui (Carlson, McLanahan 2006). Manoma, kad aukštesnis išsilavinimas teikia akumuluotą pozityvų efektą tėvo ir vaiko santykiams po skyrybų. Aukštesnis išsilavinimas susijęs su tėvo ir motinos orientacija į „naujosios tėvystės“ modelį, numatantį emocinio tėvo vaidmens svarbą vaiko raidai ir gerovei. Be to, aukštesnio išsilavinimo tėvai dėl geresnių komunikacinių įgūdžių, tikėtina, geba efektyviau spręsti skyrybų procesą, atsieti partnerystės ir tėvystės santykius, o tai turi įtakos tėvo ir vaiko santykių tęstinumui. Motinos su aukštuoju išsilavinimu, tikėtina, dėl profesinio statuso yra silpniau orientuotos į vadinamąjį „motinos – židinio saugotojos“ (Allen, Hawkins 1999) vaidmenį, šeimos narių santykių su kitais asmenimis kontrolę. Aukštesnis tėvo išsilavinimas, suprantama, pozityviai susijęs su jo

finansinėmis galimybėmis prisidėti prie vaiko išlaikymo, o tai, kaip jau aptarėme, lemia kontaktų dažnumą.

Poskyrybiniai tėvų gyvenimo įvykiai – naujos partnerystės ar jų metu susilaukti vaikai – taip pat sąlygoja tėvo ir vaikų bendravimą (Manning, Smock 1999; Juby et al. 2007). Pastebėta, kad tuomet, kai abu tėvai sukuria naujas šeimas ar užmezga partnerystes, tėvo ir vaiko kontaktų dažnumas reikšmingai retesnis nei tuomet, kai naujų partnerystėčių nėra (Juby et al. 2007). Susilaukus vaikų kitoje santuokoje ar partnerystėje tėvui iškyla išteklų paskirstymo dilema, kurią neretai sprendžia vaikų iš ankstesnės santuokos nenaudai (Peacey, Hunt 2009).

Taigi matome, kad, be anksčiau aptartų teisinių veiksmų, tėvo ir vaiko santykius po skyrybų sąlygoja nemaža skirtingo lygmens faktorių. Svarios įtakos turi bendri visuomenei būdingi su tėvyste siejami lūkesčiai, geidautinos kasdienės praktikos. Šiandienos visuomenėje, greta ankstesniems periodams būdingo sutelktumo, tėvo kaip ekonominio aprūpintojo vaidmenį papildo ir „naujosios tėvystės“ kultūrinis modelis, praplečiantis tėvystės sampratą ir diktuojantis naujas socialines praktikas tėvo ir vaiko santykiams. Suprantama, kad šio kultūroje beįsitvirtinančio tėvystės modelio socialinės apraiškos skirtinga apimtimi aptinkamos įvairiuose visuomenės sluoksniuose, tačiau naujosios tėvystės idėjų cirkuliacija, be abejonės, keičia bendrąjį tėvo ir vaiko santykių klimatą. Šalių, turinčių ilgesnę tėvystės po skyrybų tyrimų istoriją, rezultatai rodo, kad tėvo ir vaiko santykiai po skyrybų yra sąlygojami daugelio individualaus lygmens veiksmų, susijusių su tėvu, motina, vaiku, taip pat – tėvo ir motinos partnerystės bei motinystės ir tėvystės trajektorijų įvykus skyryboms. Toliau straipsnyje, atsižvelgiant į jau aptartus kitų šalių tyrimų rezultatus, bus analizuojama, kiek ir kaip įvairūs veiksniai Lietuvoje sąlygoja tėvo ir vaiko kontaktus po skyrybų.

Duomenys ir analizės metodai

Pristatomi empiriniai rezultatai, gauti analizuojant apklausos „Vienišos motinos ir socialinė atskirtis Lietuvoje“ duomenų rinkinį, kuriame taip pat sukaupta informacija apie vaiko, gyvenančio su motina, ir tėvo santykius. Tai yra kol kas vienintelis duomenų sąvadas Lietuvoje, kuriame fiksuotas statistiškai pakankamas skaičius tyrimo atvejų, skatinančių analizuoti tėvo ir nepilnamečio vaiko santykių diadą. Duomenų rinkinio privalumas ir tas, kad informacija daugiausia kaupta apie partnerystes, iširusias po CK pasikeitimo 2001 m.

Apklausa atlikta 2014 m. gegužės–birželio mėnesiais, tyrimo atranka – kvotinė, iš viso apklausta 603 vienišų (be partnerio) ir su nepilnamečiais

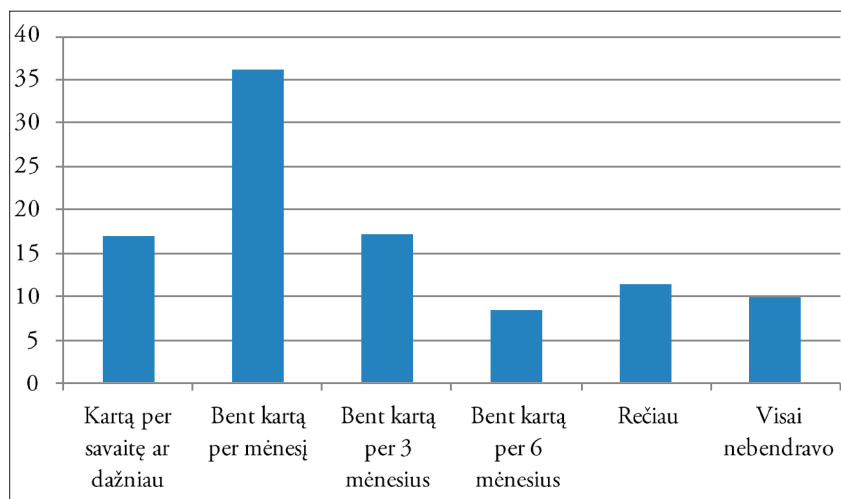
vaikais gyvenančių motinų. Imtis formuota atsižvelgiant į 2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenis apie vienišų motinų teritorinį pasiskirstymą (2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų... 2013). Apklausa atlikta 119 vietovių, 36 miestuose ir 83 kaimo vietovėse. Tyrimo vykdymo metodas – interviu respondentės namuose. Apklausa vyko įgyvendinant ESF projektą „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-045) pagal Visuotinės dotacijos priemonę. Apklauskos klausimyną parengė A. Maslauskaitė. Apklauskos darbus atliko UAB „Baltijos tyrimai“. Dalis gautų rezultatų, kuriuose tiesiogiai analizuojama vienišų motinų šeimų gerovė ir socialinė atskirtis, aptarta jau pasirodžiusiose publikacijose (Maslauskaitė 2015), o šiame straipsnyje pristatomi dar neskelbti duomenys.

Pagrindinis priklausomas pristatomo tyrimo kintamasis – tėvo bendravimo su vaiku dažnumas per 12 mėnesių iki apklauskos. Tyrime, įvertinant jau aptartus kitų šalių tėvo ir vaiko santykiams įtakos turinčius veiksnius, atsižvelgta į daugelį nepriklausomų kintamųjų. Pažymėtinas laiko po skyrybų ar partnerystės iširimo kintamasis, gautas perskaičiavus sukaupą partnerystės istorijos kalendorinę informaciją (mėnesių tikslumu). Taip pat į analizę įtraukti tokie nepriklausomi kintamieji kaip motinos išsilavinimas, jauniausio šeimoje gyvenančio vaiko amžius, namų ūkio materialinė padėtis, tėvų susitarimas dėl tėvo kontaktų su vaiku skyrybų metu.

Duomenų rinkinys turi ir trūkumų, kurie didžia dalimi susiję su tuo, kad apklausa atlikta orientuojantis į vienišų motinų šeimų gerovės problematiką, o tėvo ir vaikų santykiais domėtasi tik tiek, kiek šie turi įtakos šeimų gyvenimo kokybei. Kaip trūkumą galima pažymėti ir tai, kad informacijos gavimo vienetu pasirinkta vieniša motina, tačiau nustatyta, kad apklausoje motinos linkusios pateikti daugiau neigiamus tėvo vaidmens po skyrybų vertinimus, taip pat kaip ir tėvai vyrai – menkinti motinos vaidmenį (Marsiglio, Roy 2013). Be šių, paminėtina ir tai, kad apklausoje tėvo išsilavinimas fiksuotas tik partnerystės kūrimo metu, tad jis netinka mūsų tyrimo reikmėms. Apklausoje kaupta bendra informacija apie visus vaikus. Taip pat stokojama informacijos apie tėvo partnerystės raidą po skyrybų, o motinos, jei ir buvo sukūrusios pakartotinę santuoką ar partnerystę, tyrimo metu partnerio neturėjo. Nepaisant trūkumų ir atsižvelgiant į informacijos deficitą ta tema Lietuvoje, pateikti rezultatai, mūsų nuomone, yra svarbūs ir reikšmingai prisideda prie šios aktualios mokslo ir socialinės politikos požiūriu problemos tyrimo. Be to, minėti trūkumai išryškino gaires būsimų tyrimų metodiniams sprendimams.

Rezultatai

Lietuvoje maždaug pusė tėvų, turinčių nepilnamečių vaikų ir negyvenančių kartu su jais, palaiko aktyvius ar vidutiniškai aktyvius santykius su vaiku(-ais). Per metus, trukusius iki tyrimo, motinų teigimu, beveik trečdalis tėvų (36,1 proc.), gyvenančių skyrium nuo savo vaikų, bendravo su jais bent kartą per mėnesį, dar 17 proc. susitikdavo kas savaitę ar dažniau (1 pav.), tačiau maždaug ketvirtadalis su vaikais kontaktavo pasyviau – kartą per tris ar šešis mėnesius, dešimtadalis – dar rečiau, o 10 proc. – visai nesusitikinėjo. Svarbu pabrėžti, kad šie rezultatai rodo įvairaus pobūdžio kontaktus, ne tik susitikimus, t. y. pokalbius telefonu ar išnaudojant kitas priemones. Tikėtina, kad fiksuojant vien betarpiškus susitikimus vaizdas būtų koreguotinas.

1 PAV. TĖVO KONTAKTŲ SU NEPILNAMEČIAIS VAIKAIS DAŽNUMAS (PROC.) PER METUS IKI TYRIMO (MOTINŲ VERTINIMAIS)

Šaltinis: *Vienišos motinos ir socialinė atskirtis Lietuvoje.*

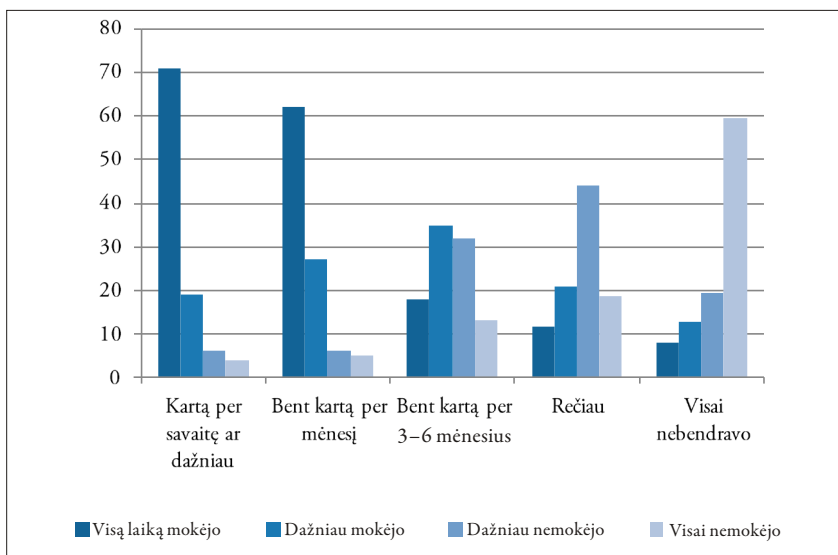
Kokie veiksniai sąlygoja tėvo kontaktų su vaiku dažnumą? Kaip jau ir aptarta remiantis kitų šalių tyrimais, bendravimas su vaiku ir tėvo įsitraukimas į vaiko išlaikymą – susiję ir akivaizdžiai sąveikaujantys dalykai. 2 pav. matome ryškią tendenciją: kuo dažniau bendraujama, tuo labiau prisidedama prie vaiko išlaikymo. Ir atvirkščiai, riboti kontaktai su vaiku sąlygoja ir menką paramą vaiko išlaikymui ar net visišką nusišalinimą nuo šios prievolės. Taigi 70 proc. bent kartą per savaitę ar dažniau su vaiku(-ais) bendraujančių ir kartu su jais negyvenančių tėvų vyrų visą laiką po partnerystės iširimo

mokėjo alimentus, dar 20 proc. – dažniau mokėjo nei nemokėjo. Itin nereguliariai prisidedančių prie vaiko išlaikymo ar visai nuo jo nusišalinančių tėvų dalis šioje grupėje labai maža (atitinkamai 6 proc. ir 4 proc.). Panaši tendencija būdinga ir tėvams, kurie su kartu negyvenančiais nepilnamečiais vaikais bendrauja bent kartą per mėnesį.

Iš esmės kitokia padėtis atsiskleidžia stebint atvejus, kai tėvai fragmentiškai (kartą per 3 mėnesius ar pusmetį) bendrauja su vaikais. Tuomet dalis tėvų, kurie, iširus partnerystei su vaiko motina, visą laiką mokėjo vaiko išlaikymo pinigus, sudaro mažiau nei penktadalį (18 proc.), taigi beveik keturis kartus mažiau negu aktyviai su vaikais bendraujanti tėvų grupė. Didžiąją dalį šios grupės tėvų sudarė tie, kurie, motinų vertinimu, arba dažniau mokėjo alimentus, nei nemokėjo (35 proc.), arba dažniau nemokėjo, nei mokėjo vaiko išlaikymo pinigus (32 proc.). Taigi fragmentiškas bendravimas susijęs su fragmentiška parama vaiko išlaikymui. Rečiau nei kas pusmetį ar visai nebendraujantys tėvai daug pasyviau prisideda prie vaiko išlaikymo arba visai nuo to nusišalina. Šioje tėvų grupėje 45 proc. tėvų dažniau nemokėjo alimentų, nei mokėjo, reguliariai išlaikančių vaikus buvo mažuma – tik dešimtadalis, dar 20 proc. finansinį išlaikymą vaikams skyrė nereguliariai („dažniau mokėjo, nei nemokėjo“), o visai nemokėjusiųjų dalis taip pat sudarė 20 proc. Visiškai nekontaktuojančių su vaikais tėvų grupė, kitaip nei aptartosios, pasižymi tuo, kad didžioji dalis visai nemokėjo vaiko išlaikymo pinigų (60 proc.), dar penktadalis – dažniau nemokėjo, nei mokėjo, o reguliariai ir nuolatos mokančiųjų skaičius yra mažiausias (8 proc.).

Apibendrinant ir šiek tiek sąlygiškai galima išskirti tris tėvo kontaktų ir dalyvavimo išlaikant vaiką modelius. Pirmas – tai *aktyviai kontaktuojantys ir disciplinuotai išlaikymo prievoles* atliekantys tėvai. Antras – *fragmentiškai bendraujantys ir fragmentiškai išlaikantys*. Trečiasis modelis – tai daugmaž, arba visiškai, *nusišalinantys nuo bendravimo ir finansinio vaikų išlaikymo tėvai*. Akivaizdu, kad tėvo kontaktai su vaiku ir dalyvavimas jį išlaikant yra glaudžiai susiję, jie išreiškia vienas nuo kito priklausančius tėvystės praktikų aspektus.

Šie rezultatai suponuoja reikšmingą teisinei praktikai ir socialinei politikai įžvalgą. Teisės normos ir praktikos turi būti kuo labiau orientuotos į tėvo ryšio su vaiku iš(pa)laikymą ir netgi skatinti aktyvesnį tėvo dalyvavimą auginant ir auklėjant vaiką, nes tėvo ir vaiko santykių tęstinumas tiesiogiai susijęs ne tik su bendrąja vaiko gerove, bet ir su materialine. Tad šiame kontekste svarstytina, ar teisinė sistema, kurioje išsiskiriantiems šeimos nariams paliekama plati autonomija spręsti tėvo dalyvavimo vaiko auklėjime klausimus, o teismo intervencija reiškiasi tik konfliktiniais atvejais, atitinka vaiko gerovės poreikius.

**2 PAV. TĖVO KONTAKTŲ SU VAIKU DAŽNUMAS (METAI IKI TYRIMO)
IR DALYVAVIMAS IŠLAIKANT VAIKĄ**

Šaltinis: *Vienišos motinos ir socialinė atskirtis Lietuvoje.*

Kokie dar veiksniai turi įtakos tėvo kontaktams su vaikais iširus partnerystei su vaiko motina? Teorinėje dalyje aptarėme, kad, užsienio šalių tyrimų duomenimis, vaiko ryšiams su tėvu įtakos gali turėti tėvų išsilavinimas (Carlson, McLanahan 2006). Aukštesnio išsilavinimo tėvai linkę labiau pripažinti abiejų tėvų santykių svarbą vaikų gerovei, jie orientuoti į „dalyvaujančiosios tėvystės“ modelį, be to, disponuoja ir geresniais bendravimo gebėjimais, tad dažniau įstengia spręsti nesutarimus nekonfliktiniu būdu. Ne visai tradiciniai lyčių vaidmenys motinystės ir tėvystės atžvilgiu taip pat gali turėti pozityvios įtakos tam, kad motinos palankiau vertina, skatina tėvo bendravimą su vaiku, nekuria papildomų barjerų ir menkiau kontroliuoja tėvo santykius su vaiku, neišnaudoja motinystės kaip įrankio tėvo ir motinos galios santykiuose. Aukštesnio išsilavinimo moterims mažiau būdingas vadinamasis „motinos – židinio saugotojos“ (Allen, Hawkins 1999) vaidmuo, kai moterys pasitelkia šeimos narių santykių kontrolę įtvirtindamos savo galią šeimoje.

Aprašomoji tyrimo duomenų analizė rodo, kad tie vaikai, kurių motinos įgijusios aukščiausios pakopos išsilavinimą (aukštąjį universitetinį), kiek dažniau bendrauja su vaikų tėvais. 1 lentelėje matome, jog aktyviausiai su

tėvais bendraujančių vaikų grupėje pusė motinų yra su aukštuoju išsilavinimu, o rečiausiai ar visai nebendraujančioje grupėje – pusė ar daugiau vaikų yra iš šeimų, kuriose motinos įgijusios žemiausios pakopos išsilavinimą. Taigi atrodytų, kad dažnesni tėvo kontaktai su vaikais būdingi šeimoms, kuriose motinos turi aukštesnį išsilavinimą, ir atvirkščiai, rečiausiai tėvai bendrauja su vaikais tuomet, kai vaikai auga šeimose, kuriose motinos išsilavinimas žemas. Šią pirminę išvadą dar būtina patikrinti įvertinat ir kitų veiksnių kompozicinę įtaką, nes, atsižvelgus į partnerių homogeniškumo tezę, labai tikėtina, kad buvusieji motinų su aukščiausiu išsilavinimu partneriai taip pat priklauso šiai išsilavinimo grupei, ir jie dėl geresnės padėties darbo rinkoje turi daugiau išteklių vaikams išlaikyti.

Laikas po partnerystės iširimo taip pat turėtų veikti tėvo ir vaiko kontaktų dažnumą, kaip buvo aptarta pristatant kitų tyrimų rezultatus. Kuo ilgesnis laikas po skyrybų, tuo daugiau tėvo ir vaiko kontaktų intensyvumas turėtų mažėti. Gyvenant skyrium šie kontaktai laikui bėgant turėtų retėti dėl tėvo ir vaiko gyvenimo kaitos po skyrybų: tėvas potencialiai gali sukurti naujas partnerystes, susilaukti vaikų kitoje šeimoje, išsikelti į kitą gyvenamąją vietą, o vaikai, pereidami į vyresnio amžiaus tarpsnius, išgyventi asmenybės pokyčius, prisiimti naujus socialinius vaidmenis. Vis dėlto aprašomosios statistinės analizės rezultatai ryškių skirtumų tarp tėvo ir vaiko bendravimo grupių atsižvelgiant į laiką, praėjusį nuo tėvų skyrybų, nerodo, ir tai prieštarautų mūsų jau aptartiems kitų šalių rezultatams (1 lentelė). Nors neryškus teigiamas ryšys tarp aktyvesnio kontaktų palaikymo ir trumpesnio laiko po skyrybų išžvelgiamas, tai gali būti kompozicinio pobūdžio rezultatas. Todėl šio požymio įtaką vaiko kontaktų su tėvu dažnumui dar kartą vertinsime vėliau, pasitelkę regresinės analizės modelius.

Kitas reikšmingas tėvo ir vaiko kontaktų dažnumą apsprendžiantis veiksnys yra tėvų susitarimas dėl matymosi su vaiku sąlygų po skyrybų. Priminsime, kad pagal galiojančias teisės normas tėvai privalo raštu arba žodžiu susitarti dėl bendravimo su vaiku tvarkos ir, jei šio susitarimo nepasiekama, bendravimo tvarką nustato teismas (Kudinavičiūtė-Michailovienė 2013). Aktyviausiai bendraujančių su vaikais tėvų grupėje daugumą sudaro tie, kurie, kaip nurodė vaikų motinos, susitarė dėl bendravimo su vaiku tvarkos. Jų – net 77 proc. Panaši padėtis būdinga ir grupei, kurioje kontaktai pakankamai aktyvūs, nors šiek tiek retesni (tėvas su vaikais pasimato bent kartą per mėnesį). Rečiau nei kartą per 3–12 mėn. susitinkančių su vaikais grupėje dalis pasiekusiųjų susitarimą dar sumažėja, o tarp visai nebendraujančių su vaikais absoliučią daugumą sudaro susitarimo nepasiekusieji tėvai.

Svarbūs rezultatai apie tėvo ir vaiko kontaktus atsiskleidžia įvertinus šeimos, kurioje auga vaikas, materialinę gerovę. Matome, kad dažniau su tėvu bendraujančių vaikų grupėje didžiąją dalį sudaro gyvenantys materialinės

deprivacijos¹ nepatiriančiose šeimose. Ir atvirkščiai, tarp vaikų, kurie visai nebendrauja su tėvu, didžioji dalis yra iš šeimų, susiduriančių su aukšta deprivacijos rizika. Suprantama, kad šeimos, kurioje auga vaikas, materialinė padėtis yra reikšmingai susijusi su motinos išsilavinimu, kurio įtaką tėvo ir vaiko kontaktams jau aptarėme.

Kitame analizės etape siekta įvertinti tėvo ir vaiko kontaktų po skyrybų dažnumą sąlygojančius veiksnius, tuo pačiu atsižvelgiant į kitų požymių įtaką. Šiam tikslui pasiekti taikyta logistinės regresinės analizės procedūra, kurioje būtinas tėvo ir vaiko kontaktų dažnumo kintamasis. Jis dichotomizuotas atsižvelgiant į aprašomojoje analizėje aptartus rezultatus, sukurtos dvi tėvo ir vaiko kontaktus aprašančios grupės: viena – žyminti tėvo bendravimą su vaiku bent kartą per savaitę ar mėnesį, antra – rečiau arba niekada. Modelis aprėpia beveik 80 proc. visos variacijos. Į modelį įtraukti šie kontroliniai kintamieji: tėvo dalyvavimas išlaikant vaikus, motinos išsilavinimas, šeimos, kurioje auga vaikas, materialinė gerovė, tėvų susitarimas dėl vaiko išlaikymo, laikas po partnerystės iširimo, jauniausio vienišos motinos šeimoje augančio vaiko amžius.

1 LENTELĖ. TĖVO KONTAKTŲ SU VAIKAIS DAŽNUMAS (PROC.) PAGAL PASIRINKTUS POŽYMIUS

	Bent kartą per savaitę	Bent kartą per mėnesį	Kartą per 3–6 mėnesius ar kartą per metus	Visai neben- dravo
<i>Motinos išsilavinimo grupė</i>				
Žemiausia	30	42	49	62
Vidutinė	20	32	27	27
Aukščiausia	50	26	24	12
Iš viso	100	100	100	100
<i>Laikas po partnerystės iširimo</i>				
Iki 4 metų	67	51	51	47
5–9 metai	22	25	28	17
10 ir daugiau	12	23	21	36
Iš viso	100	100	100	100

¹ Materialinės deprivacijos kintamasis suformuotas įvertinant, ar šeima gali sau leisti, ar ne-leisti: pirkti naujus baldus, lankytis sporto klube, kasmet atostogauti bent savaitę Lietuvos pajūryje, nors kartą per mėnesį su vaikais pietauti restorane ar kavinėje, nors kartą per mėnesį nueiti į kiną, teatrą, koncertą, pirkti naujus drabužius, kas antrą dieną valgyti mėsą ar žuvis. Išsamiai apie materialinės deprivacijos skalę žr.: Maslauskaitė 2015, 90–93.

	Bent kartą per savaitę	Bent kartą per mėnesį	Kartą per 3–6 mėnesius ar kartą per metus	Visai neben- dravo
<i>Buvo susitarta dėl matymosi su vaiku tvarkos (raštu ar žodžiu)</i>				
Taip	77	68	43	9
Ne	23	32	57	90
Iš viso	100	100	100	100
<i>Šeimos, kurioje auga vaikas(-ai), deprivacijos lygis</i>				
Nėra arba labai žemas (negali vartoti 1 iš 7 dalykų)	42	29	14	9
Vidutiniškas (negali vartoti 2–3 iš 7 dalykų)	34	28	16	15
Aukštas (negali vartoti 4–5 iš 7 dalykų)	15	24	32	16
Labai aukštas (negali vartoti 6–7 iš 7 dalykų)	9	19	37	60
Iš viso	100	100	100	100

Šaltinis: *Vienišos motinos ir socialinė atskirtis Lietuvoje*.

2 lentelėje pateikti rezultatai patvirtina tik kai kuriuos veiksnius, aptarus pristatant aprašomąją statistinę analizę. Matome, kad kontaktų dažnumas yra reikšmingai susijęs su tėvo dalyvavimu išlaikant vaiką, nepamirštant ir kitų požymių įtakos. Dar daugiau, būtent tėvo dalyvavimo išlaikant vaiką pobūdis akivaizdžiai yra stipriausias tėvo ir vaiko kontaktų dažnumą prognozuojantis kintamasis. Regresinės analizės rezultatai rodo, kad galimybės susitikti savaitės ar mėnesio dažnumu yra net aštuonis kartus didesnės tuomet, kai nuosekliai mokami vaiko išlaikymo pinigai lyginant su tais atvejais, kai alimentai visai nemokami. Nors ir menkliau išreikštas, tačiau alimentų mokėjimo efektas žymus ir lyginant dažniau mokančių nei nemokančių alimentų tėvų grupę su niekada nemokančiais. Šiuo atveju tėvai, kurie dažniau moka alimentus, negu nemoka, turi net penkis kartus didesnes galimybes bendrauti su vaikais bent kartą per savaitę ar mėnesį lyginant su tais, kurie alimentų nemoka. Tačiau tėvai, kurie linkę dažniau nemokėti alimentų, negu mokėti, statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo alimentų nemokančių tėvų.

Tėvo ir vaiko kontaktų dažnumo ir motinos išsilavinimo efekto kryptis yra teigiama, tačiau statistiškai nereikšminga, jei tuo pačiu turėsime galvoje ir kitus požymius, tokius kaip tėvo dalyvavimas išlaikant vaikus, susitarimas dėl vaikų išlaikymo, šeimos materialinė gerovė. Taigi matome, kad

aprašomojoje statistinėje analizėje aptartas motinos išsilavinimo poveikis tėvo ir vaiko bendravimo dažnumui dingsta, vadinasi, motinos išsilavinimas nėra reikšmingas, kiti požymiai turi didesnę aiškinamąją galią.

Susitarimas dėl bendravimo su vaiku tvarkos pasitvirtina kaip reikšmingas tėvo ir vaiko santykių dažnumą apsprendžiantis požymis, kitaip nei motinos išsilavinimo atveju. Tėvai, kurie skyrybų metu susitarė dėl bendravimo su vaiku tvarkos, turi beveik 2,5 karto didesnes galimybes dažniau (bent kartą per savaitę ar mėnesį) bendrauti su vaikais nei tie, kurie tokio susitarimo nepasiekė ir bendravimo tvarką nustatė teismas.

Pasitvirtino ir vaiko šeimos materialinės gerovės bei tėvo ir vaiko kontaktų dažnumo sąryšis. Vaikai iš aukštą deprivaciją patiriančių šeimų, palyginus su vaikais iš deprivacijos nepatiriančių šeimų, net keturis kartus dažniau su tėvu bendrauja kas savaitę ar kas mėnesį, panašus efektas stebimas ir šeimų, kurioms būdinga vidutiniška materialinė deprivacija, atveju.

Priešingai kitų šalių tyrimų rezultatams, nenustatytas laiko po skyrybų efektas tėvo ir vaiko santykiams, taip pat nepasitvirtino ir vaiko amžiaus įtaka kontaktams. Tikėtina, kad tai susiję su duomenų rinkinio ribotumais, bet ne su socialiniais kontekstiniais mūsų visuomenės veiksniais.

2 LENTELĖ. KASSAVAITINIŲ / KASMĖNESINIŲ TĖVO IR VAIKO KON-TAKTŲ GALIMYBIŲ SANTYKIS, LOGISTINĖS REGRESIJOS REZULTATAI*

	Exp (B)
<i>Tėvo dalyvavimas išlaikant vaikus</i>	
Visą laiką nemokėjo (referentinė grupė)	1
Dažniau nemokėjo	1,25
Dažniau mokėjo	5,1**
Visą laiką mokėjo	8,1***
<i>Motinos išsilavinimo grupė</i>	
Žemiausia (ref.)	1
Vidutinė	0,99
Aukščiausia	1,59
<i>Buvo susitarta dėl matymosi su vaiku tvarkos (raštu ar žodžiu)</i>	
Ne (ref.)	1
Taip	2,75**
<i>Šeimos, kurioje auga vaikas(-ai), deprivacijos lygis</i>	

Labai aukštas (negali vartoti 6–7 iš 7 dalykų) (ref.)	1
Aukštas (negali vartoti 4–5 iš 7 dalykų)	1,56
Vidutiniškas (negali vartoti 2–3 iš 7 dalykų)	2,95**
Nėra arba labai žemas (negali vartoti 1 iš 7 dalykų)	4,4**
<i>Nagelkerkės R kvadratas</i>	0,487
<i>-2 LL</i>	260,56
<i>Modelis klasifikuoja 79,3 proc. variacijos</i>	

*Modelyje papildomai kontroliuojamas laikas po partnerystės iširimo, jauniausiojo vaiko amžius.
 *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$.

Išvados ir apibendrinimai

Šiuo straipsniu siekta atskleisti tėvo santykių su nepilnamečiais vaikais tęstinumą Lietuvoje po skyrybų ar partnerystės iširimo ir įvertinti teisinio konteksto bei sociologinio lygmens veiksnių, nustatytų remiantis apklausos duomenimis, įtaką. Nepaisant itin aukštų ištuokų rodiklių Lietuvoje ir, kaip galima numanyti, dažnai išyrančių kohabitacijų, dėl kurių didelės dalies vaikų vaikystė ar pavieniai jos etapai prabėga vien motinos šeimoje, tėvo ir nepilnamečio vaiko santykiams po tėvų partnerystės iširimo mūsų šalyje iki šiol beveik neskirtas dėmesys. Šiuo tyrimu stengtasi bent kiek užpildyti minimą akademinę spragą. Be to, siekta paskatinti diskusiją dėl valstybės vaidmens užtikrinant tėvo ir vaiko santykių tęstinumą. Tėvystės santykių klausimas iširus partnerystei neturėtų būti suvokiamas tiktai kaip privatus šeimos reikalas, nes šie santykiai – svarbus vaiko gerovės laidininkas, trumpalaikių ir ilgalaikių neigiamų skyrybų pasekmių vaikams mediatorius, taip pat ir materialinės vaiko gerovės šaltinis. Dėl to socialinės politikos požiūriu aptariamų santykių, jų pobūdžio ir socialinių veiksnių pažinimas yra aktualus, nes suteikia galimybę valstybei, orientuotai į vaiko gerovės garantijas, nustatyti savo vaidmens ir taikomų instrumentų adekvatumą, identifikuoti tobulintinas kryptis.

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje apie pusės vienišų motinų šeimų vaikai bendrauja su kartu negyvenančiu tėvu bent kartą per mėnesį ar dažniau, kas penktas vaikas – rečiau nei kartą per metus arba visai nebendrauja. Šiems rezultatams įvertinti būtina apžvelgti kitų šalių padėtį. Iš Jungtinės Karalystės gauta informacija apie tėvo ir nepilnamečių vaikų susitikimų dažnumą rodo, kad bent kartą per mėnesį ar dažniau su vaikais iš nutrūkusių

partnerių susitinka 68 proc. tėvų, o rečiau nei kartą per metus ar visai nesusitinka 21 proc. (Bradshaw et al. 1999, 80). Anglijoje, Vokietijoje, Olandijoje ir Švedijoje nustatyta, jog bent kartą per mėnesį ar dažniau su tėvu susitinka atitinkamai 63 proc., 62 proc., 76 proc. ir 77 proc. vaikų, sulaukusių 14 metų (Kalmjin 2015). Vertinant Lietuvos padėtį kitų šalių kontekste ir atsižvelgiant į disponuojamos lyginamosios informacijos ribotumus darytina preliminarai išvada, kad tėvo ir nepilnamečių vaikų kontaktai mūsų šalyje, tikėtina, yra daug retesni. Lietuvos padėtis atrodytų dar prasčiau, jei mūsų tyrime būtų renkami duomenys apie susitikimus, o ne apie bendresnį poįymį – bendravimą. Bet kuriuo atveju, turimi rezultatai išryškina opią Lietuvai socialinę vaikų ir šeimos gerovės problemą, kurią generuoja sociologiniai, kultūriniai ir teisiniai su šeimos santykiais ir jų reguliavimu susiję veiksniai, kuriems būtini tolesni tyrimai.

Kitas svarbus tyrimo rezultatas – atskleistas itin glaudus teigiamas ryšys tarp tėvo kontaktų su vaiku ir tėvo dalyvavimo išlaikant vaiką. Šiuo požiūriu mūsų rezultatai adekvatūs referuojamiems kitų tyrėjų (Nepomnyaschy 2007; Juby et al. 2007). Santykiai ir materialinis išlaikymas – sąveikaujantys veiksniai, nurodantys, tikėtina, analitiškai atsiejamus, tačiau kasdienos požiūriu neišnarstomus tėvystės socialinės raiškos aspektus. Vertinant šiuos du poįymius straipsnyje išskirti trys tėvystės po skyrybų modeliai: *aktyviai kontaktuojantys ir disciplinuotai išlaikymo prievoles atliekantys tėvai; fragmentiškai bendraujantys ir fragmentiškai išlaikymo prievoles atliekantys tėvai; nusišalinantys nuo bendravimo ir finansinio vaikų išlaikymo tėvai*. Tie modeliai išreiškia skirtingas tėvystės praktikas ir svarbūs apmąstant teisinės sistemos socialinį vaidmenį reguliuojant tėvo santykius su nepilnamečiais vaikais po skyrybų ir vertinant tokios sistemos adekvatumą vaiko gerovei užtikrinti.

Šių rezultatų kontekste svarstyтина, ar teisei sistemai nederėtų priskirti aktyvesnio vaidmens palaikant ir netgi skatinant tėvo santykius su vaiku po partnerystės iširimo. Nors CK deklaruoja tėvų lygių pareigų ir teisių principus auklėjant ir ugdant vaikus, tačiau tai lieka daugiau teorinio lygmens imperatyvas. Esama teisinė tvarka orientuota į besiskiriančios šeimos narių savarankišką apsisprendimą nustatant tėvo dalyvavimo auklėjant ir ugdant vaikus klausimą, ji įsiterpia tik iškilus tėvų tarpusavio konfliktui. Toks pasyvus teisinės sistemos vaidmuo, tikėtina, turi svarių neigiamų pasekmių tėvo ir vaiko kontaktų dažnumui ir šių kontaktų neskatina, o veikiau suteikia šeimos nariams galimybę įtvirtinti asimetriškus tėvystės vaidmenis, diktuojamus vyraujančių kultūrinių motinystės ir tėvystės normatyvių lūkesčių, kurie, ypač motinystės atveju, išnaudojami stiprinant galios pozicijas neretai konfliktų prisotintame skyrybų procese. Šiuo požiūriu teisinė sistema palaiko tradicinius tėvystės ar motinystės diskursus

ir vertintina kaip nepalanki „naujosios tėvystės“ diktuojamoms praktikoms įgyvendinti skyrybas patyrusiose šeimose.

Vertinant egzistuojantį tėvo ir vaiko santykių teisinį reguliavimą reikšminga ir tai, kad, kaip atskleidė tyrimas, tėvystės tęstinumas iširus partnerystei yra socialiai diferencijuotas. Vaikai iš materialinės gerovės požiūriu privilegijuotų socialinių sluoksnių daug dažniau susitinka su tėvais nei vaikai iš šeimų, susiduriančių su aukšta materialine deprivacija. Taigi materialinė privilegija neatsiejama ir nuo socialinių ryšių su tėvu privilegijos. Šiuo aspektu mūsų tyrimo rezultatai yra nuoseklūs pristatomiems kitų tyrėjų (Kalmijn 2008; Kalmijn 2015). Mūsų požiūriu, tai svarbus rezultatas, į kurį būtina atsižvelgti vertinant teisinės sistemos vaidmenį reguliuojant tėvo ir vaikų santykius po skyrybų. Akivaizdu, kad esamas teisinis kontekstas palankiau veikia tėvo ir vaikų santykių tęstinumą aukštesnio socialinio ekonominio statuso šeimose, tačiau neskatina tėvo ir vaikų santykių tęstinumo pažeidžiamose šeimose.

Atsieti tėvystę nuo partnerystės nėra lengva užduotis šeimai, tuo pačiu ir valstybei, kuri privalo įsiterpti į šį procesą siekdama apginti vaiko interesus. Kintantys lyčių vaidmenys ir su jais susiję tėvystės bei motinystės lūkesčiai, skyrybų rizikos koncentracija žemesnėse ir socialiniu ekonominiu požiūriu daugiau pažeidžiamose socialinėse grupėse kelia naujus iššūkius valstybei sprendžiant tėvystės klausimus partnerystei iširus bei neigiamų skyrybų pasekmių šeimų gerovei problemą. Nemažai Europos šalių per pastaruosius du dešimtmečius įgyvendino reikšmingus teisinės sistemos pokyčius, orientuotus į palankesnių sąlygų sukūrimą tėvui, kad galėtų aktyviau dalyvauti auginant ir auklėjant vaiką po skyrybų. Kai kuriose šalyse pasirinktas skyrybų procese pagal nutylėjimą taikomas principas dėl vaiko dviejų gyvenamųjų vietų nustatymo, suteikiančio tėvams lygias galimybes vienodą laiko dalį praleisti su vaiku (Vanassche, Matthijs 2016). Pristatytu tyrimu atskleista tėvo ir vaikų kontaktų su tėvu padėtis Lietuvoje taip pat rodo kaitos ir naujų poslinkių būtinybę. Žinoma, diskusijoms ir reformoms pirmiausia reikalingi gilesni ir išsamesni šios problematikos sociologiniai ir teisiniai tyrimai.

Padėka

Šis straipsnis parengtas įgyvendinant LMT finansuojamą Nacionalinės mokslo programos „Gerovės visuomenė“ projektą „Šeimos deinstitutionalizacijos iššūkiai vaikų gerovei: vaikų išlaikymas iširus tėvų partnerystei“ (GER-010/2015).

Gauta 2016 05 11
Priimta 2016 08 02

Literatūra

- Allen, S. M., Hawkins A. J. 1999. "Maternal Gatekeeping: Mother's Beliefs and Behavior that Inhibit greater Father Involvement in Family Work." *Journal of Marriage and Family* 61 (2): 199–212.
- Amato, P. 2005. "The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social and Emotional Well-being of the Next Generation." *Future of Children* 15 (2): 75–96.
- Amato, P., Meyers, C., Emery, R. 2009. "Changes in Non-resident Father Child Contact from 1976–2002." *Family Relations* 58 (4): 41–53.
- Amato, P., Gilbreth, J. 1999. "Non-resident Fathers and Children's Wellbeing: a Meta-analysis." *Journal of Marriage and Family* 61 (2): 557–573.
- Aquilino, W. S. 2006. "Non-custodial Father Child Relationship from Adolescence into Young Adulthood." *Journal of Marriage and Family* 68 (1): 929–946.
- Bradshaw, J., Stimson, C., Skinner, Ch., Williams, J. 1999. *Absent Fathers?* London: Routledge.
- Calrson, M. J., McLanahan, S. S. 2006. "Strengthening Unmarried Families: Could Enhancing Couple Relationships also Improve Parenting?" *Social Service Review* 80 (2): 297–321.
- Cheadle, J., Amato, P., King, V. 2010. "Patterns of Non-resident Father Contact." *Demography* 47: 205–225.
- Collier, R., Sheldon, S. 2008. *Fragmenting Fatherhood. A Socio-legal Study*. Oxford: Hart Publishing.
- Demografijos metraštis 2014*. 2015. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Featherstone, B. 2009. *Contemporary Fathering. Theory, Policy and Practice*. Bristol: Polity Press.
- Goldberg, J. 2015. "Coparenting and Non-Resident Fathers Monetary Contributions to Their Children." *Journal of Marriage and Family* 77 (3): 612–627.
- Gregory, A., Milner, S. 2011. "What is "New" about Fatherhood?: The Social Construction of Fatherhood in France and the UK." *Men and Masculinities* 14 (5): 588–606.
- Hobson, B., Morgan, D. 2002. "Introduction: Making Men into Fathers." In *Making Men Into Fathers*, ed. B. Hobson, 1–20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juby, B. H., Billette, B., Laplante, B., La Bourdais, C. 2007. "Non-resident Fathers and Children: Parents' New Unions and frequency of Contact." *Journal of Family Issues* 28 (4): 1220–1245.
- Kalmijn, M. 2008. "The Effect of Separation and Divorce on Parent-Child Relations in Ten European Countries." In *Families, Ageing and Social Policy: Intergenerational Solidarity in European Welfare States*, ed. Ch. Saraceno, 170–193. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kalmijn, M. 2015. "Father-child Relations after Divorce in Four European Countries: Patterns and Determinants." *Comparative Population Studies* 40 (3): 251–276.
- Kelly, J. 2007. "Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights from Empirical and Clinical Research." *Family Process* 46 (1): 35–52.

- Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. 2013. „Santuokos nutraukimo teisinės pasekmės ir jų išsprendimo problematika ištuokos byloje“. In *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai*, sud. E. Tamošiūnienė, I. Kudinavičiūtė-Michailovienė, 59–103. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai*. 2013. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. 2000. *Valstybės žinios*, nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 1996. *Valstybės žinios*, nr. 33-807.
- Manning, W., Smock, P. 1999. “New Families and Nonresident Father Child Visitation.” *Social Forces* 78 (1): 87–116.
- Marsiglio, W. 1995. “Fatherhood Scholarship: An Overview and Agenda for the Future.” In *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*, ed. W. Marsiglio, 1–21. London: Sage.
- Marsiglio, W., Roy, K. 2013. “Father’s Nurturance of Children over the Life Course.” In *Handbook of Marriage and the Family*, eds. G. Peterson, K. R. Bush, 353–377. New York; Springer.
- Maslauskaitė, A. 2015. „Vienišos motinos, materialinė deprivacija ir gyvenimo kokybė“. In *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*, sud. A. Tereškinas, J. Bučaitė-Vilkė, 73–120. Kaunas: Versus Aureus.
- Nepomnyaschy, L. 2007. “Child Support and Father-child Contact: Testing Reciprocal Pathways.” *Demography* 44: 93–112.
- Parke, R. D. 1996. *Fatherhood*. Cambridge: Harvard University Press.
- Peacey, V., Hunt, J. 2009. *I’m not Saying it was Easy: Contact Problems in Separated Families*. London: The Nuffield Foundation.
- Régner-Loilier, A., Valetas, M.-F., Korchaguina, I., Prokofieva, L., Baublytė, M., Stankūnienė, V. 2009. “Children after their Parents’ Separation in France, Russia and Lithuania: Differences in Relations with the Mother and Father?” *Revue d’Etudes Comparatives East-Ouest* 40 (3–4): 63–94.
- Sagatys, G. 2011. “The Pre-harmonization Area: a Comparison of Lithuanian, Latvian and Estonian Child Maintenance Laws.” In *The Future of the Family property in Europe. European Family Law Series*, eds. K. Boele-Woelki, J. Miles, J. M. Scherpe, 311–325. Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia.
- Vaiko teisių konvencija. 1995. *Valstybės žinios*, nr. 60–1501.
- Vanassche, S., Matthijs, K. 2016. *Twenty Years of Co-parenting in Flanders: a Summary of Empirical Findings*. Unpublished manuscript.

AUŠRA MASLAUSKAITĖ, DEIMANTĖ KUČONYTĖ

Fathering after Union Dissolution: Father-child Contacts

Summary

The aim of this article is to analyse the postdivorce father-child contact, to reveal the sociological factors and to contextualize them within the legal framework. The issue has been scarcely researched in Lithuanian sociology despite the high marital disruption rates and a large number of children spending part or whole childhood in the single mother households. The presented analysis is based on the national survey of single mothers and their reports on the father-child contact. The analysis proves that the frequency of child-father contact is relatively lower in Lithuania than in some other Western European countries. The frequency of contacts is positively linked to the father's involvement in the child maintenance and this is consistent with other research findings. The results demonstrate the positive association between the frequency of contacts and material wellbeing of single mother family. The findings of the socio-legal analysis of post-divorce fatherhood in Lithuania leads to the conclusion that the legal system has substantial shortcomings and needs to be oriented towards the activation of father-child contact.

Keywords: divorce, father-child contacts, child maintenance after divorce, legal context of fatherhood in Lithuania.